

Доля кіно і кіно як доля. «Таємна свобода»

Інна Млік

Документальний фільм «Таємна свобода», присвячений українському авторському кінематографу 1960–1990-х, було створено в 2011 році на кіностудії «Контакт» сценаристом Людмилою Лемешеву та режисером Сергієм Лисенком. Вперше я подивилася його в 2013 році, коли готувалася до зовнішнього незалежного оцінювання з історії й літератури. Вчителька порадила, щоб краще зрозуміти 1960–1990-ті роки. Я сиділа в кінотеатрі з батьками і вони коментували мені хто є хто. Нещодавно я ще раз подивилася цей фільм. І ось втретє, і вчетверте, і вп'яте дивлюся. Уривки з фільмів, старі фотокартки, щирі спогади. Я побачила фільм в різних ракурсах – інформативному, ігровому і естетично-музичному. Щоб докладніше зрозуміти стрічку, прочитала статтю Лемешеву про плани зйомок. Авторка планувала «створити колективний автопортрет українських режисерів одного кінематографічного покоління. Але так, щоб в ньому, як у матрьошці, виявився прихований портрет більш-менш загального для них типу героя, в чийй долі вгадується духовний досвід унікальних часів, які закінчилися на наших очах». І назвала його «досвідом індивідуальної свободи в невільному суспільстві». Це так звана драма покоління, яке отримало в ті часи ковток свободи і наступні надії на неї. Українське ж кіно розділило цю драму з усім суспільством»¹.

Людмила Лемешева пише: «Ніде так не любили свободу, як у нашій невільній країні. Ніхто не пов'язував уже з нею стількох сподівань і надій, як ми. <...> І ось вона прийшла нарешті – вся відразу, цілковито приступна, і сказала: бери мене». Ця частина фільму трохи сумна і гірка, тому що вона – про довгождану зустріч зі свободою і про розчарування, пов'язані з нею. Потім в країні почалася епоха «застою». Вона була блаженним перепочинком для всього нашого суспільства, в якому були красиві, інтелектуально розкуті люди: Іван Дзюба, Георгій Якутович, Григорій Гавриленко, Тетяна Яблонська, Іван Драч, Ліна Костенко, Григій Тютюнник, Ніна Матвієнко, Марія Миколайчук, Анатолій Солов'яненко, Михайло Жванецький, Роман Віктюк, Богдан Ступка². Різні масштаби обдаровання цих людей, різне місце в історії і в культурі, але всі разом вони принесли з собою інші ритми та думки, іншу манеру жартувати, інші ступені свободи. На початку 1990-х режисери постраждали найбільше: з досить успішної кіноіндустрії стала найубогішою.

«Таємна свобода» – це фільм про творчість видатних українських кінематографістів – Сергія Параджанова, Юрія

Кадр з фільму «Таємна свобода». Режисер Сергій Лисенко, авторка сценарію Людмила Лемешева. Студія «Контакт», 2011.

Ілленка, Кіри Муратової, Леоніда Осики, Івана Миколайчука, Романа Балаяна та інших, яких Людмила Лемешева називає «останніми романтиками українського кіно». Це покоління радянської та української національної інтелігенції, що утвердилося в період хрущовської «відлиги» і найповніше себе творчо виявило у 1960-х роках. Вони виступали на захист української мови і культури, свободи художньої творчості. Українські режисери-шістдесятники своїми роботами й активною громадською діяльністю намагалися відроджувати національну свідомість. У своїх фільмах намагалися говорити про реальні проблеми життя, які хвилювали тогочасне українське суспільство та висвітлювали болючі питання, заборонені у часи сталінізму. Основне місце приділено творчості Параджанова – людини-легенди. Він був центром київського мистецького життя 60-х років. У ті роки відбулася трансформація професії кінорежисера. З підданих партії вони перетворювалися на художників, здатних втілювати на екрані власну мистецьку волю. Саме таким був Сергій Параджанов, у чийй творчості та приватному житті втілювалася свобода у найширшому значенні цього слова. Вона сягала корінням у саму індивідуальність митця, у його природу. Він був яскравою особистістю. Як згадував Роман Балаян, Параджанов усіх обеззброював своїми фантастичними імпровізаціями. Те, що інші мали б готувати кілька днів, аби вразити, для Параджанова було справою миті. Він задав тон і стиль поведінки цілому поколінню. А «Тіні забутих предків» поклали початок українській поетичній школі. Сергій Параджанов перед зйомкою «Тіней» вивчав гуцульську культуру. Художником він запросив Георгія Якутовича, який знав і обожнював Карпати. У вільні від зйомок дні Параджанов ходив на весілля і похорони в околицях. Прем'єру фільму всі чекали. Ще перед показом ширилися

¹ Лемешева Людмила. KINO-KOLO, 2004/ <http://screenplay.com.ua/history/?id=783>

² Там само.

чутки, що новий фільм Параджанова – шедевр і приклад відродження українського поетичного кіно. Тоді саме почалися політичні арешти в Україні, але влада це замовчувала. Іван Дзюба, вітаючи на сцені кінотеатру «Україна» знімальну групу, заговорив про арешти і закликав людей до протесту. Тут же заревіла сирена. У залі Василь Стус і В'ячеслав Чорновіл закликали незгодних з політичним режимом піднятися зі своїх місць.

Параджанов витримав в'язницю і зробив з неї довготривалу підготовку для своїх нових фільмів. Заготовляв колажі, малюнки, робив ляльки. А коли вийшов на волю, зміг повернутися на знімальний майданчик і створювати красу, всупереч пережитим образам і приниженням. Визнаний на Заході, він пішов з цього життя під гучні оплески. Ось така доля генія.

Другий герой картини – Іван Миколайчук. В його долі було все, щоб стати легендою: дитинство в буковинському селі в багатодітній сім'ї, рання любов, рання слава і рання смерть. А ще – унікальної краси лице, рідкісна чоловіча статура, – і при цьому напружений внутрішній світ, душа, що вона з дитячою серйозністю і наївністю філософа мучилася вічними питаннями буття³.

Багато уваги приділено в «Таємній свободі» Роману Балаюну. Він раніше за багатьох здогадався, що «для того, щоб стати насправді вільним, треба бути дуже земним, припинив видивлятися далекі, майже невидимі цілі, з висоти пташиного лету уважно обдивився найближчі околиці і плавно приземлився»⁴. Авторка каже, що, можливо, марення уві сні і наяву, сумнівні польоти й безперечні падіння – це і є внесок до світової культури.

У фільмі йдеться і про життєвий шлях Юрія Іллєнка – досвід виживання, самозбереження сильного характеру. В нас загинути завжди було легше, ніж уціліти. Особливо, якщо це боротьба не за побутове виживання, а за буття. За повноцінну присутність у мистецтві і в історії. За право бути собою⁵.

Драматичний шлях і Леоніда Осики, що створив «Камінного хреста», – не впізнаний світом кіношедевр. Якби з'явився він не в закритому суспільстві – це шлях до світової слави. У нас – до саморуйнування.

Наприкінці 1960-х Машенко зняв два фільми, що випередили на кілька кроків свій час: короткометражку «Дитина» і «Комісари». «Комісари», після кількох зупинок, зазнавши відчутних втрат у нерівній боротьбі з «інстанціями», були доведені до кінця, але практично теж не побачили екрана. Режисер ризикнув заговорити про те, як завойована влада спотворює колишніх ідеалістів⁶. Герої фільму були одночасно і невольні – й вільні, йшли на компроміс, зраджували інших і себе – і залишалися собі вірні

ми, страждали, вмирили – і були щасливими.

На початку фільму ми бачимо два столи: в садибі Миколайчуків та стіл на кіностудії ім. О. Довженка. Застілля у картині – це художній образ. Бо спілкування під час застілля – улюблене заняття людей покоління 1960-х. За столом ми чуємо цікаві бесіди, спогади, що супроводжуються кадрами з фільмів.

Хронологічний принцип у фільмі автори підтримують через назви актів: Пролог; Початок; Вітер свободи; Як з ними боролися; Свято з нічого; Зміна долі, або Досвід хаосу; Самопізнання; Антологія художника; Епілог. У фільмі звучить лаконічна, легка і емоційна розповідь, зрозуміла навіть глядачеві, який нічого не знає про кіно тих часів. В авторки є багато свого власного, жіночого – це й емоційність, і захоплення талантом акторів, і дитячі спогади. Висловлюються у фільмі, насамперед, режисери. Ми відчуваємо непідробну імпровізацію, насолоджуємося їх чуттєвими сповідями. Запитання, які ставлять в інтерв'ю, провокують співрозмовників на щирість і відвертість. Завдання фільму: створити портрет героя свого часу, типового інтелігента-аутсайдера. Водночас це сповідь про українське авторське кіно. Сюжет вибудований з кадрів – нових і тих, які ми вже бачили. Ось чому його можна дивитися як фотоальбом. Це стрічка про авторське кіно, яке позиціонує себе як мистецтво самовираження – неповторне, особисте. А досягнення митця полягає в тому, що він уміє побачити і почути світ, людину в ньому і розповісти цікаво про це глядачеві. Влучно дібрані кадри, підсилені чудовими мелодіями, виглядають окремими героями і неймовірно красивими образами.

Багатоголосся за кадром – один із прийомів, який підкреслює колективний портрет.

Композиція задумана як інтелектуальна драма – із зав'язкою, кульмінацією і розв'язкою, точніше, з відкритим фіналом. Кіно і життя, закадрові коментарі і дійство у кадрі, діалоги між вигаданими і реальними героями, добір влучних реплік – все це робить фільм драматичним і живим. Чудові колажі й малюнки Параджанова, Іллєнка, Кадочникової на теми ранніх спільних фільмів, фотографії, живопис і графіка тих часів, пісні й вірші, колекція ляльок. Яскравий засіб – використання ляльок-маріонеток. Ляльки-двійники режисерів підкреслюють, що режисери самі тримають за ниточки своє життя. Це додає драматизму. Завдяки таким засобам фільм вийшов чуттєвим, образним, імпровізаційним.

Автори зробили цікаву спробу зображення українського кіномитця. Блискуча генерація шістдесятників – їхній талант був потрібний часові, і одночасно – покоління недореалізованих і ображених владою, але неймовірно талановитих. Їхня епоха закінчилась, але головні герої, які ще живі, продовжують творити. А головне: в них з'явилися чудові спадкоємці. Одне із завдань фільму «Таємна свобода» – представити українське кіно в його найкращих зразках. І авторам це вдалося.

³ Людмила Лемешева. *KINO-КОЛО*, 2004/ <http://screenplay.com.ua/history/?id=783>

⁴ Там само.

⁵ Людмила Лемешева, *Таємна свобода*, http://ktm.ukma.edu.ua/show_content.php?id=254

⁶ Людмила Лемешева, *KINO-КОЛО*, 2004/ <http://screenplay.com.ua/history/?id=783>